

ATYPISCHE ARBEID: STEEDS TYPISCHER?

Hoofdstuk 18

Dirk Malfait

In dit hoofdstuk wordt de omvang, de morfologie en de evolutie van atypische arbeid in het Vlaams Gewest gekwantificeerd. Atypische arbeid (vooral tijdelijke contracten en onvrijwillige deeltijdarbeid) is sterk verbonden met jobontevredenheid van de werknemers, zowel in het algemeen als wat jobzekerheid, beloning en werkuren betreft (European Commission, 2001, p. 68).

De afgelopen vijf jaar is het aandeel atypische arbeid sterk toegenomen. De vraag stelt zich zelfs in welke mate de atypische arbeid nog atypisch is, dan wel steeds meer gemeengoed (typischer) wordt op de Vlaamse arbeidsmarkt.

Anno 2000 werkt bijna de helft van de Vlaamse loontrekkenden in een of andere atypische arbeidsvorm, hetzij in een tijdelijk contract, hetzij in deeltijdarbeid, hetzij in afwijkende uren, hetzij in een combinatie hiervan. Het werken volgens een afwijkend uurrooster (ploegenarbeid, variabele- en flexibele uurroosters) is de meest verspreide vorm van atypische arbeid, gevolgd door deeltijdarbeid en tijdelijke arbeid. Combinaties komen betrekkelijk weinig voor.

Lapidair gesteld, kan je zeggen dat het werken in tijdelijke contracten een 'jongerenzaak' is, deeltijdarbeid een 'vrouwenzaak', ploegenarbeid vooral door laaggeschoolde mannen wordt verricht, jonge vrouwen het meest in flexibele 'opgelegde' uurroosters werken en hooggeschoolde mannen vooral in variabele 'vrijwillige' uurroosters zijn tewerkgesteld.

Daarnaast werken heel wat loontrekkenden 's avonds, 's nachts en in het weekend. Vooral het aandeel avondwerk nam het afgelopen lustrum sterk toe. Ongeveer 30% van de loontrekkenden werkt in de avonduren.

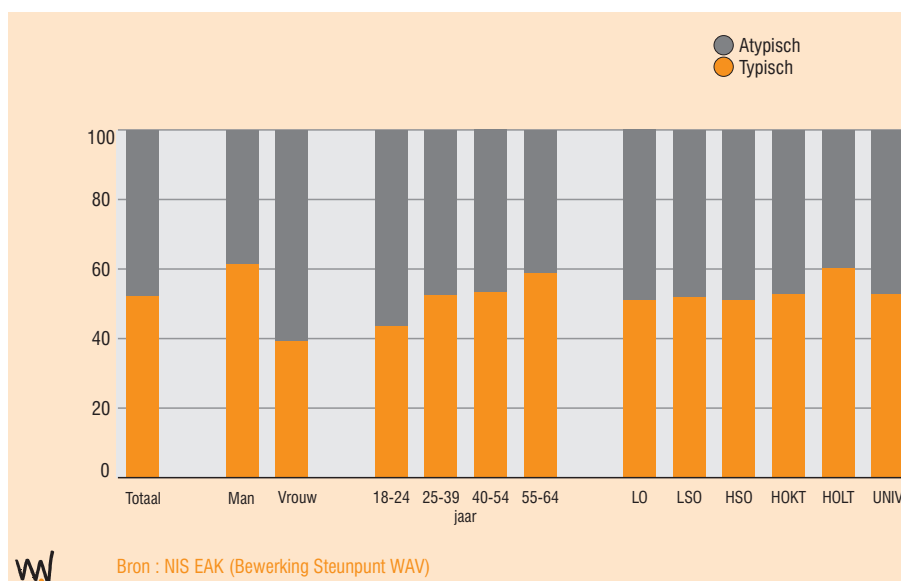
1 (A)-typische arbeid: het halfvolle of halflege glas

Typische arbeid kan worden omschreven als een vaste, voltijdse baan, die steeds volgens eenzelfde uurschema verloopt. Atypische arbeid is wat daarvan afwijkt.¹

In 2000 werkt bijna de helft van de Vlaamse loontrekkenden (48%) in een of andere atypische arbeidsvorm. Het gaat om ongeveer 968 000 loontrekkenden.² Vrouwen werken beduidend meer in atypische jobs (60,5%) dan mannen (38,5%). Jongeren (56%) zijn meer werkzaam in atypische jobs dan de groep tussen 25 en 55 jaar (47%) en de 55-plussers (41%). Voor alle atypische arbeidsvormen samen zijn er weinig opvallende verschillen naar onderwijsniveau. De aard van atypische arbeid verschilt echter wel naar onderwijsniveau (zie later).

Figuur 18.1

Verdeling aandeel typische/atypische loontrekkende arbeid naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (Vlaams Gewest; 2000)

- Deze omschrijving van atypische arbeid, ook wel niet-reguliere of niet-gestandaardiseerde arbeid genoemd, vertrekt van de vaststelling dat deze arbeidsvormen, alhoewel sterk ingeburgerd in ons arbeidsbestel, louter kwantitatief de minderheid vormen en dus niet 'typisch' zijn voor de arbeidsmarkt (zie o.m. Steunpunt WAV-SSA, 1997, p. 215-233; Sels, 1992).
- Voor een overzicht van gedetailleerd cijfermateriaal dat wordt gebruikt in dit hoofdstuk verwijzen we naar www.steunpuntwav.be, rubriek publicaties, jaarreeks 2001.

In vergelijking met 1995 lijkt atypische arbeid, en dus de contractuele- en temporele flexibiliteit, op de Vlaamse arbeidsmarkt sterk te zijn toegenomen. In 1995 bedroeg het globaal aandeel atypische loontrekkende arbeid slechts 34%. Naast een werkelijke groei van atypische arbeid verklaart ook de meer accurate meting in 2000 een deel van de 'toename' van atypische arbeid.³

2 *Aard atypische arbeid*

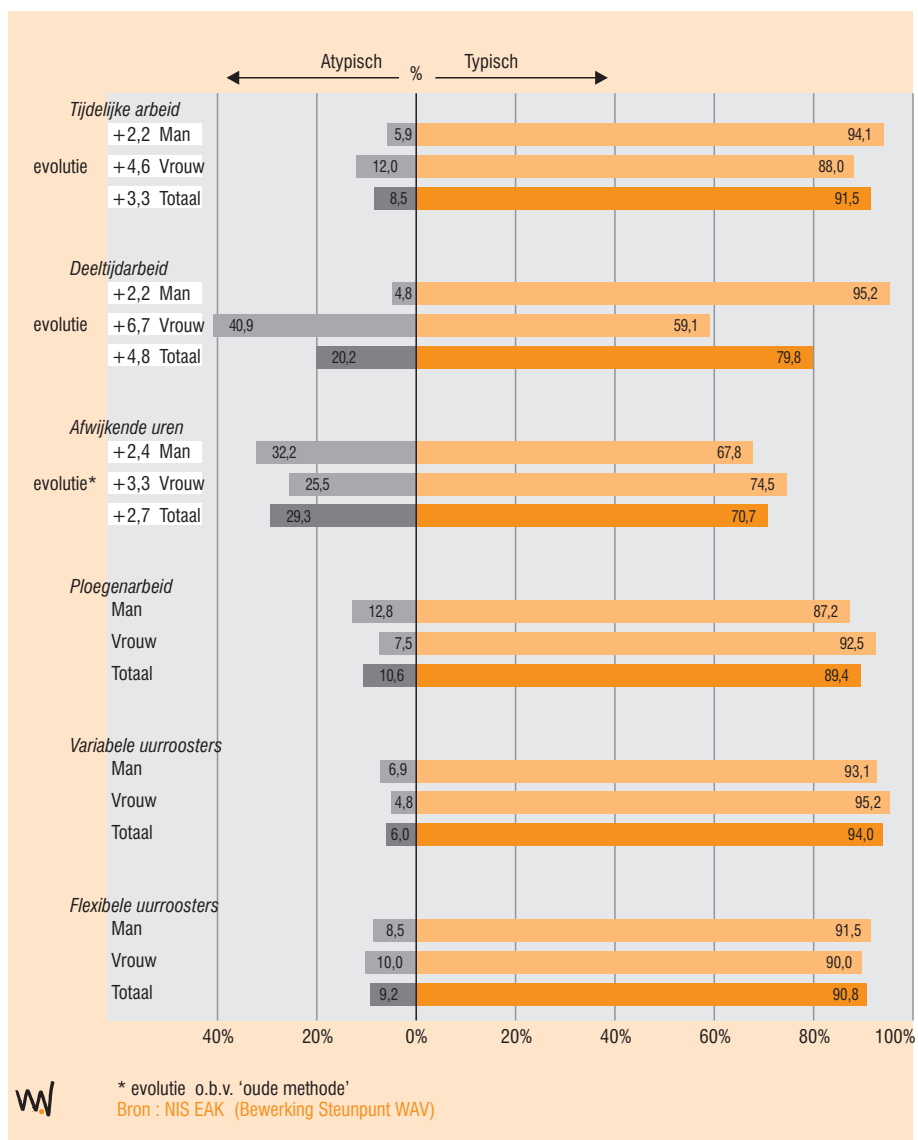
Het werken in *afwijkende uren* is in 2000 veruit de meest verspreide vorm van atypische arbeid. Ongeveer 29% van de loontrekkenden in Vlaanderen heeft in de referentiemaand *niet* steeds volgens hetzelfde uurrooster gewerkt. Dit werken in afwijkende uren vindt plaats hetzij in ploegverband, hetzij in een systeem van flexibele 'opgelegde' uurroosters, hetzij in een systeem van variabele 'vrijgekozen' uurroosters, hetzij in onderbroken of andere uurroosters. Daarnaast werkt één op vijf loontrekkenden in een formule van *deeltijdarbeid*, terwijl het aandeel loontrekkenden dat *tijdelijke arbeid* verricht bijna 9% bedraagt.

In het overgrote deel van de gevallen komen de atypische arbeidsvormen *niet samen voor*. Bijna 82% van de werknemers die in een atypische arbeidsvorm werken, doet dat in slechts één vorm, hetzij tijdelijk, deeltijds of in afwijkende uren. De combinatie 'deeltijdarbeid' en 'werken in afwijkende uren' is de meest voorkomende gecumuleerde flexibiliteitsvorm: 10% van de atypische werknemers combineren beiden. Het aandeel werknemers dat tegelijkertijd de drie atypische arbeidsvormen combineert is nog beperkter (1,4% of 14 000 werknemers).

3 Niet voor alle atypische arbeidsvormen is een vergelijking tussen 1995 en 2000 mogelijk, ook de globale vergelijking moet met de nodige nuancering gebeuren. Dit heeft te maken met een verschillende vraagstelling in de EAK 1995 en 2000, voor meer details zie methodologie). In het algemeen kunnen we zeggen dat de EAK 2000 atypische arbeid beter meet, zodat de omvang anno 2000 een accurater beeld geeft van de 'flexibiliteitssituatie' op de (Vlaamse) arbeidsmarkt.

Figuur 18.2

Aandeel en evolutie typische versus atypische arbeidsvormen in de loontrekkende werkgelegenheid naar geslacht (Vlaams Gewest; 1995-2000)

2.1 Tijdelijke arbeid: een jongerenzaak

Anno 2000 telt het Vlaams Gewest 182 000 tijdelijke werknemers, of 8,5% van alle loontrekkende werknemers. Het tijdelijk dienstverband, waarbij de werkgever en de werknemer een arbeidscontract sluiten dat beperkt is in de tijd, is de meest verspreide vorm van tijdelijke arbeid, gevolgd door uitzendarbeid. Beide zijn respectievelijk goed voor 60% en 20% van de tijdelijke arbeid.

Vrouwen (12%) werken relatief gezien dubbel zoveel in tijdelijke contracten dan mannen (6%). Tijdelijke arbeid is echter vooral een jongerenzaak. Van alle loontrekkenden jonger dan 25 jaar werkt maar liefst 27% met een tijdelijk contract, tegenover 8% bij de 25- tot 39-jarigen en ongeveer 4% bij de veertigplussers. Dit gegeven onderstreept nogmaals het belang van tijdelijke arbeid als intredekanaal op de arbeidsmarkt (Steunpunt WAV-SSA en SONAR, 2000). Universitair geschoolden werken het meest in een tijdelijk statuut (12%), gevolgd door de laagstgeschoolden (10%). Voor de overige onderwijsniveaus ligt het aandeel tijdelijken rond de 8%.

Het aandeel tijdelijken neemt toe (+3,3 ppn.) in vergelijking met 1995, maar daalt voor het eerst tussen 1999 en 2000. De sterkste toename van tijdelijke arbeid in het afgelopen lustrum vinden we bij de jongeren (+10 ppn.). Deze evolutie van tijdelijke arbeid loopt in grote mate parallel met de ontwikkeling en de sterke groei van uitzendarbeid in het Vlaams Gewest in de tweede helft van de jaren '90 (Steunpunt WAV-SSA, 2000, p. 147-148). Hfdst. 2

Toch is de positieve keuze voor tijdelijk werk niet echt 'in' te noemen. Uit recent onderzoek blijkt dat slechts 13% bewust voor tijdelijke arbeid kiest, omdat 'het hen beter uitkomt'. De hoofdreden om tijdelijk te werken is overduidelijk het gebrek aan vast werk. Ongeveer 81% van de tijdelijken geeft dit als hoofdmotief aan (De Witte e.a., 2001a).

2.2 Deeltijdarbeid: een vrouwenzaak

In 2000 werkt één op vijf van alle Vlaamse loontrekkenden deeltijds. Zoals we weten zijn er tussen mannen en vrouwen markante verschillen: bijna 5% van de mannen werkt in een deeltijds regime, bij de vrouwen gaat het om 41%. In absolute aantallen betekent dit nauwelijks 58 200 mannelijke deeltijdse werknemers, tegenover ruim 367 000 vrouwelijke.

Ook naar leeftijd valt het verschil tussen de seksen op. Bij mannen komt deeltijdarbeid vooral voor in het begin en op het einde van de loopbaan. Intredende jonge mannen werken in

9% van de gevallen deeltijds, een aandeel dat zakt bij de 25- tot 55-jarigen (4%) en dan opnieuw stijgt (10%). Bij de vrouwen is het aandeel van één op vier deeltijds werkenden in de jongste leeftijdsgroep het minimum. Tussen 25 en 39 jaar bedraagt het aandeel 38%, om dan te stijgen tot bijna de helft van alle loontrekkende vrouwen boven de 40 jaar.

Hoe lager het onderwijsniveau van de loontrekkenden, hoe groter het aandeel werknemers dat in een deeltijds arbeidsregime werkzaam is. Bij de vrouwen met hoogstens een diploma lager onderwijs werkt bijvoorbeeld maar liefst 58% deeltijds, terwijl dit bij de vrouwen met een universitair diploma 'slechts' één op vier is.

Net als bij de tijdelijke contracten neemt ook het aandeel deeltijdarbeid toe tussen 1995 en 2000 (+4,8 ppn.). De toename komt vooral op conto van deeltijds werkende vrouwen (+6,7 ppn.). Terwijl de motor van groei van de tijdelijke arbeid bij de jongeren ligt, ligt hij bij deeltijdarbeid bij de 40-plussers. Zowel in de leeftijdsklasse 40-54 jaar (+8 ppn.) als bij de 55-plussers (+7 ppn.) is er een sterke toename. Dit hangt natuurlijk samen met de blijvend toegenomen participatie van vrouwen. Bovendien is de groei van deeltijdarbeid tussen 1995 en 2000 sterker bij de lagergeschoolden dan bij de hogergeschoolden.

Deeltijdarbeid (bij vrouwen) wordt dikwijls eenzijdig benaderd vanuit de aanbodzijde: vrouwen wensen deeltijds te werken. Deeltijdarbeid wordt echter ook vanuit de vraagzijde medebepaald: in de confectie, textiel- en de voedingssector werken bijvoorbeeld heel wat vrouwen, toch is deeltijdarbeid er veel minder gemeengoed dan bijvoorbeeld in de dienstensectoren (Steunpunt WAV-SSA, 2001). Gevraagd naar de reden van het deeltijds werk, antwoordt 16% van de deeltijders dat ze dit doen bij gebrek aan een voltijdse baan. Ze werken met andere woorden expliciet onvrijwillig deeltijds. Ongeveer 10% van de deeltijders wenst geen voltijds werk. Ze werken dus expliciet vrijwillig deeltijds. De meerderheid van de Vlaamse loontrekkenden in deeltijdarbeid vermeldt als reden de combinatie gezin en arbeid: 56% werkt deeltijds omwille van kinderopvang of omwille van persoonlijke en familiale redenen.

2.3 ■ Afwijkende uren: mannen in ploegen, vrouwen in flexibele uurroosters en hooggeschoolden in variabele uurroosters

In 2000 hebben ruim 600 000 werknemers niet steeds volgens hetzelfde uurrooster gewerkt tijdens de referentiemaand, dit is 29% van alle loontrekkenden. Mannen (32%) werken iets meer in afwijkende uren dan vrouwen (26%), jongeren (33%) een pak meer dan ouderen

(23%), en universitair geschoolden (31%) iets meer dan loontrekkenden met enkel een diploma lager onderwijs (26%). Deze algemene tendensen verschillen echter naargelang de aard van de afwijkende uren.

In Vlaanderen werken ruim 216 000 werknemers in ploegverband, dit is 11% van alle loontrekkenden. Vooral mannen draaien in een ploegsysteem (13%), terwijl dit aandeel bij de vrouwen kleiner, maar toch niet gering is (8%). De vrouwen die in ploegverband werken zijn vooral jong (13%) en laaggeschoold (10%). Ook bij de mannen zijn het de jongeren die het meest in ploegen werken (16%), maar het aandeel blijft er in de leeftijdsklassen tot 54 jaar vrij hoog (13%). Ook bij de mannen gaat het vooral om lagergeschoolden (16%).

Terwijl bij de mannen ploegenarbeid de meest voorkomende vorm van 'afwijkende uren' is, is dit voor de vrouwen het werken in flexibele 'opgelegde' uurroosters (vb. kassier in grootwarenhuis). Eén op tien loontrekkende vrouwen werkt met flexibele uurroosters, tegenover 9% van de mannen. Opnieuw zijn het, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, de jongeren die het meest in deze atypische arbeidsvorm zijn tewerkgesteld: respectievelijk 10% en 13% van de loontrekkenden jonger dan 25 werken met een opgelegd flexibel uurrooster. Tussen de onderwijsniveaus zijn er geen sterke verschillen vast te stellen. Zowel bij de mannen als bij de vrouwen werken de loontrekkenden met een diploma HSO en HOKT het meest 'flexibel'.⁴

Mannen werken meer in variabele 'vrijwillige' uurroosters (7%) dan vrouwen (5%). Het werken in variabele uurroosters (vb. glijdende uren) is vooral een zaak van hooggeschoolden. Maar liefst één op vijf van de loontrekkende mannen met een universitair diploma werkt in een systeem met een variabel uurrooster, tegenover bijvoorbeeld 2% bij de mannen met hoogstens een diploma lager onderwijs.

Enigszins lapidair zou je kunnen stellen dat laaggeschoolde mannen het meest in ploegen werken, dat jonge vrouwen het meest in flexibele uurroosters werken, terwijl hooggeschoolden vooral in variabele uurroosters tewerkgesteld zijn. Tussen 1995 en 2000 nam het aandeel afwijkende uren vermoedelijk toe.⁵

⁴ Voor de gebruikte afkortingen zie methodologie.

⁵ Gezien de tijdreeksbreuk van EAK is een exacte vergelijking tussen 1995 en 2000 wat betreft deze variabele niet mogelijk. Het aandeel afwijkende uren in enge zin (exclusief ploegenarbeid) en berekend volgens de oude definitie (op weekbasis) toont een groei van 2,7 ppn. tussen 1995 en 2000. Bij de vrouwen is de groei (+3,3 ppn.) sterker dan bij de mannen (+2,4 ppn.).

3 *Avondwerk, nachtwerk en weekendwerk*

De bovenstaande operationalisering van 'afwijkende uren' hield verband met de afwijking van een vast tijdschema op maandbasis. 'Afwijkende uren' kan echter ook worden geoperationaliseerd als afwijkende werktijden, met andere woorden verschillend van een 'nine-to-five job' gedurende een modale werkweek (van maandag tot vrijdag). Dit stelt de vraag naar het aandeel loontrekkende werknemers dat avondwerk (19-23 uur), nachtwerk (23-5 uur) en weekendwerk verricht gedurende de referentiemaand.⁶

Uit figuur 18.3 blijkt dat 30% van de loontrekkenden avondwerk heeft verricht tijdens de referentiemaand, ook bijna één op drie werknemers heeft op zaterdag gewerkt, 18% werkt op zondag en 13% van alle loontrekkenden in Vlaanderen werkt tijdens de nacht.

Wie werkt er in afwijkende werktijden? Wat betreft *avondwerk* en *nachtwerk* zien we een min of meer een gelijkaardig patroon, dat verschilt van hen die weekendwerk verrichten. Mannen werken meer 's avonds en 's nachts dan vrouwen. Eén op drie loontrekkende mannen werkt in de avond, tegenover één op vier vrouwen. Bij nachtwerk zijn deze verschillen nog markanter met respectievelijk 17% en 7% van alle loontrekkende mannen en vrouwen. Vanaf 55 jaar daalt het aandeel werknemers dat 's avonds en 's nachts werkt zeer sterk in vergelijking met de jongere leeftijdsklassen. Bij de werknemers jonger dan 55 jaar blijven de verschillen tussen de leeftijdsklassen vrij beperkt met als patroon hoe jonger, hoe meer avond- en nachtwerk. Enkel bij de vrouwen wordt het nachtwerk opvallend meer door de jongeren verricht (12%), waarna het aandeel sterk daalt (8%) in de leeftijdsgroep 25 tot 39 jaar, en verder tot 1% bij de 55-plussers. Het aandeel werknemers dat 's avonds werkt, neemt (beperkt) toe naarmate het onderwijsniveau stijgt. Nachtwerk concentreert zich bij de mannen vooral bij de laag- en middengediplomeerden, terwijl bij de vrouwen het aandeel het hoogst is bij hen die een HOBU-diploma hebben.

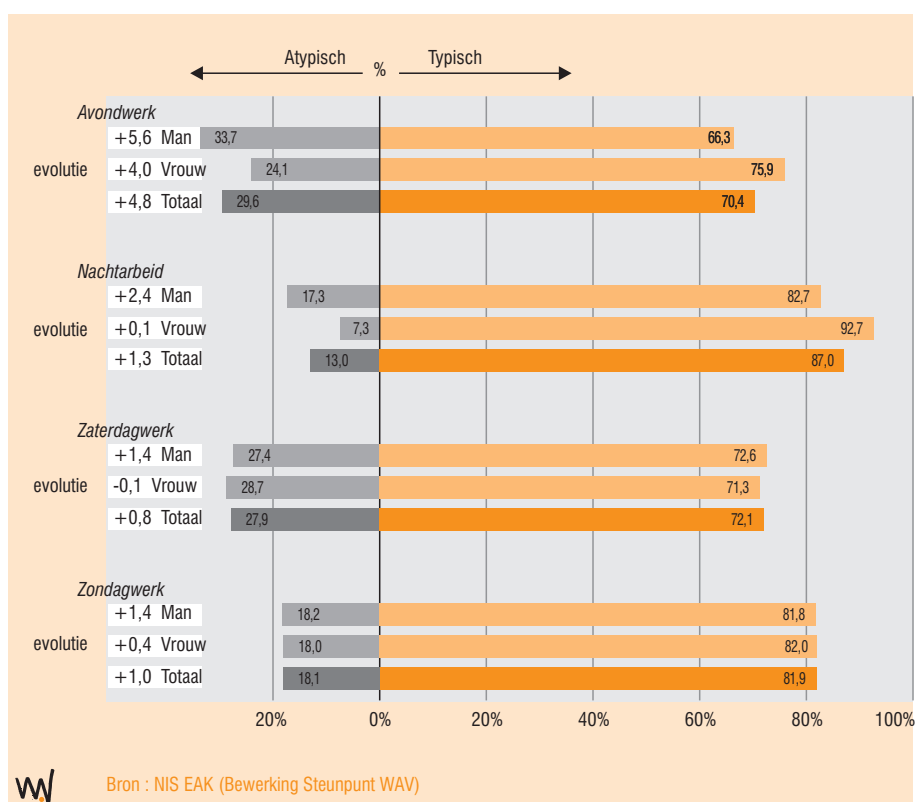
Het aandeel mannen en vrouwen dat in het *weekend* werkt, is min of meer gelijk. Ongeveer 29% van alle loontrekkenden heeft tijdens de referentiemaand op *zaterdag* gewerkt en 18% op *zondag*. Terwijl er bij de mannen weinig grote verschillen bestaan naargelang de leeftijd is dit wel het geval bij de vrouwen. Zowel het zaterdagwerk als het zondagwerk is bij de vrouwen zeer gebezigd in het begin van de loopbaan. Maar liefst 40% van alle loontrekkende vrouwen jonger dan 25 jaar werkt op zaterdag en 25% werkt op zondag, aandelen die in de

⁶ Onder andere ploegenarbeid vindt dikwijls plaats in het kader van een volcontinu 'productieproces' of dienstverlening. Dit betekent dus ook 's avonds, 's nachts en in het weekend. Om dubbelstellingen te vermijden bij de operationalisering van atypische arbeid worden 'afwijkende werktijden' hier apart behandeld.

volgende leeftijdsklasse (25-39 jaar) zakten tot respectievelijk 29% en 18%. Bij vrouwen ouder dan 55 werkt nog 21% op zaterdag en 9% op zondag.

Figuur 18.3

Aandeel & evolutie van avondwerk, nachtwerk, zaterdagwerk en zondagwerk in de totale loontrekkende werkgelegenheid, naar geslacht (Vlaams Gewest; 2000)

In vergelijking met 1995 valt vooral de toename van het avondwerk op (+4,8 ppn.). Het nachtwerk (+1,3 ppn.), het zaterdagwerk (+0,8 ppn.) en het zondagwerk (+1,0 ppn.) namen de afgelopen vijf jaar slechts in beperkte mate toe. De toename in deze drie vormen van afwijkende werktijden situeert zich nagenoeg volledig bij de mannen, terwijl het aandeel bij de vrouwen stabiliseert.

Tabellenbijlage: www.steunpuntwav.be, rubriek publicaties, jaarreeks 2001

